

КАТО РИСУНКИ ОТ НАТУРА (В СВЕТА НА МИХАЛАКИ-ГЕОРГИЕВИТЕ СТРАДАЛЦИ И ПРАВДОТЪРСАЧИ)

ЛЮБЕН ГЕОРГИЕВ

I.

Михалаки Георгиев обича да поставя подзаглавия на разказите си. Ето няколко от тях: „Картинки из нашия съвременен живот“, „Очерк из политическия живот на нова България“, „Разказ из живота на една българска задруга“, „Спомени от миналото“, „Съвременен разказ“, „Черти из нашия съвременен живот“, „Хумореска из нашия съвременен живот“, „Спомени от турско време“, „Разказ из народния живот“, „Из страшните времена по нашенско“, „Един разказ из живота“, „Разказ из селския живот в нашенско“, „Разказ из селския живот“ или просто „Хумореска“, „Коледен разказ“, „Из записките на един ловец“ и пр.

Дори при бегло взирание в тези обозначения личи една определена тенденция: Михалаки Георгиев явно желае да бъде възприет като съвременен писател, негов обект на литературни проучвания е текущият живот на българското село. Ние имаме в нашата проза добри майстори на заглавието. Михалаки Георгиев е сред тях. Но едва ли има друг белетрист с толкова много подзаглавия, насочващи предварително вниманието на читателя към основната тематика в творчеството му.

Успоредно с институционализирането на новата държава започва да се изгражда и нова нравственост. Но това е сложен и продължителен процес. По-право, Михалаки Георгиев е свидетел на периода, когато се обезценяват много от старите морални ценности, а все още не се формират нови. Героите му живеят в такова едно преходно време, когато се знае, че не мож да се живее постарому, а не се знае как трябва да се живее поновому.

Заради скептицизма, проявяван по отношение на настъпилите нравствени деформации, Михалаки Георгиев е бил смятан дълго време за консерватор, за закостенял привърженик на патриархалното, едва ли не за реакционер. При повърхностен прочит могат да се намерят достатъчно основания, за да се изгради и поддържа едно подобно обвинение. Но то ще бъде дълбоко несправедливо по отношение на един писател, който в критицизма си стои на народни позиции и съвсем не отрича новото просто защото е ново, а защото милее за опазване на изконните народностни добродетели, без които е немислимо съжителството на хората в обществото.

Има в разказите на Михалаки Георгиев една въздишка по патриархалната общност на българската задруга, на места може да се усети и носталгия по някогашната кристално ясна нравственост, когато стойностите са били пределно точно обозначени и се е знаело кое е добро и кое е зло. В новия живот всичко това се е разбъркало с главоломна бързина, партизанщината изкористява всичко нравствено и възвишено, човешките характери деградират и заживяват по други, написани правила, противоположни

на представите за морални задължения. Властта не само че не преследва подобни нарушения и отклонения, но и сама подтиква към аморалност. Право и правилно е всичко, което може да се купи и продаде. Останалото са проповеди, слова без покритие, празно и наивно морализаторство, едва ли не пошшина. . . . Като се прибави към всичко и западналата вяра в бога (а към религиозните постулати българинът винаги се е отнасял трезво, практично и дори скептично), ще се разберат и загрижеността на писателя за деформацията на обществения морал, и привързаността му към оцелелите стойности на народната етика. Тях той противопоставя на моралния вакуум, който носят със себе си героните на многобройните политически и правителствени „преврати, изврати и отврати“, да си послушим с неговите думи. Изобщо според разбиранията на писателя селото е пазител на нравствеността; разгъленето, покварата, развратът, разложението идват от града и особено от столицата, където злото е най-силно концентрирано. Или, както колоритно се изразява дедо Лало, „кое год се е покачило нависоко, все е срам загувило, а кое е най-горе, оно пак дибидус е останало без срам“; „стане ли некой везир, редко ще се удържи да не стани и резил! А у нас и везири, па и резили много!“

В разказа „Рада“ се предава в живописни подробности животът на една типична българска задруга. В дядо Дичовия двор живеят под един покрив, работят съвместно, хранят се заедно и отглеждат деца общо 48 души. Такава една задруга си има своя бит, своя морал, своите ритуали. Всеки си знае мястото в общността, която се ръководи от най-стария и най-уважавания. В разказа „Патил, та знае“ Михалаки Георгиев е проследил как се променя битът на селяните при разпадане на задругата, как се изгалатва (изкелиферчва) светът в нея само поради налудничавата мисъл на дедо Стоимен да подели своя имот още приживе между челядта си. Основната причина за коренния прелом е добре обоснована и мотивирана с преминаването на частната собственост от едни ръце в други:

„Докато дедо Стоимен даваше, а челядта вземаше, он беше и с ум, и с памет; и ихтибаро му — ихтибар, и почитта му — почит, а сега, като дедо Стоимен почна да чака, челядта почна да се опиня да не дава — дедо Стоимен остана и без ихтибар, и без ум, и без почит — дотегна на своята рождена челяд, като бе ли некая ангария за зло и неволя на къщата.“

Добре са мотивирани причините, поради които се променя рязко отношението към стареца. Докато по-рано снахите му не са смеели да се обадят в негово присъствие, нито да му минат път, сега си разменят все по-открито една през друга по негов адрес всякакви оскърбления и нечувани дързости:

„Една ще изръмжи: „Одъртяло, па пошурело!“ А друга ще подхвърли: „Божа наказа, да се ядем и тровим с него.“ А трета, отнекъде току ще запита с подмех стървите си: „Мари, нема ли да ни накара скоро да си вържем черни забрадки?“

След този черен хумор разбираме по-добре психологическите основания за гаврата, която изиграва на неблагоприятните си наследници остроумният старец. В сандъка, от който всички очакват да извадят златото, невидяло слънце, намират едно въже с голям камък и бележка със съвет към добрите хора: ако някому дойде наум лудата мисъл да подели преди смъртта си своя имот между челядта си, преди да стори това, „да вземе или да се обеси с това въже, или пък да си привърже тоя камък на шия и да рипа у водата, където намери най-дълбок вир. . .“

Михалаки Георгиев има и чисто битови разкази, изпълнени с любопитни наблюдения над народностната психология, душевност, нравственост и естетика. Те са близки до фолклорната традиция, без да се сливат с нея. Остават си лично творчество, макар че се родят по стилистика и поетика с тях. За езика ще говоря отделно, но той е следствие на желанието на писателя да се слее с манталитета и начина на мислене на своите простодушни герои. Той просто гледа на света с техните очи и говори с техния речник. И той като тях не се бои да каже направо на хубавото хубаво и на лошото лошо. С отрицателните си герои ни най-малко не се церемони. Описва ги в техния най-неприкрителен, отблъскващ вид.

Отрицателната фигура в разказите на Михалаки Георгиев е изедник, пладнешки хайдук („Кого е видел, всекиго е обрал“), причинител на нечувани золумлуди. Обикновено той е дост на някого и използва нагло авторитета или просто името на влиятелния си поддръжник. Това положение му дава възможност безнаказано да безчинствува. („Цяло село беше потопено у яд и мъки, като да речеш, че повтором са се повърнали черкезите!“) Не се спира пред нищо, за да подреди собствената си кариера, като гази долните и подвива гръбнак пред по-горните:

„Пред гол мците се превиваше като чърв, лижеше им краката, целуваше им чехлите и те ти вервах на всичките интриги, клевети и злорадства, чрез които съсипа и хвърли в сълзи и кал толкова хора, толкова вдовици, толкова невинни деца, само и само да постигнеш своята ненавист, своята злоба, своята черна завист.“

И все така, в същия изобличителен, обвинителен стил:

„Колкото повече подлизваше пред големците, толкова по-грозно газеше с крака по-долните от тебе, като че да не беха хора, а куп черупки от орехи.“

Сякаш слушахме да се чете пред нас обвинителен акт за престъпленията и мерзостите на някого.

Този злодей е червясал от пари, безразличен към немотията на околните. Самото му име предизвиква погнуса или вселява страх и трепет у мирните хора. Може би най-противна негова черта е лакомията за пари — тя го погубва като човек и тя е особено опасна, ако се съчетава с качества като ум и усърдност, работливост и амбициозност. Тогава той се превръща в звяр, дори в нещо още по-лошо, защото звярът, след като се наяде, смирясва, а зверовете с човешки облик не знаят какво е доста. Те не се спират и пред криминални престъпления — обир, нападение, убийство. Затова разказвачът не пести черната боя в обрисовката на такъв изверг — той е гадна душа, кръвник, хайдук, пакостник, хайта, непрокопсаник, мръсник с гнусна усмивка, гадник и какъв ли не.

Могат да се подберат и други подобни извадки, цитати и характеристики, но такъв горе-долу ще изглежда (силно обеднен естествено) обобщеният тип на отрицателен герой у Михалаки Георгиев. Все едно от кой разказ, без значение дали ще се казва Дели Омер Паша, Дели Мустафа Карабегов или надминалите го по своите безчинства Кочо Кюскията, Дочо Харамията, Арсо Кърлежа, Божил Клативрата, Трифон Панин, чорбаджи Симо, чорбаджи Цоко Лакомията и пр.

Злодеят може да носи различни имена и да живее в различни села, но начинът, по който е представен пред читателите, е един и същ. На него не му се признават никакви основания за извършваните беззаконни и неморални деяния, отнема му се възможността за каквото и да било оправдание. Ако говори големи думи за народа, това му ораторствуване се показва от обратната му страна. И тогава зад него виждаме същия отвратителен егоизъм, който движи и останалите подобни типове по нанадолнището. Дори ако чорбаджията е направил някои дарения в църква и такъв акт не се признава от разказвача като индулгенция за опрощаване на извършените грехове:

„Тия добрини, каже, не си ги правил, за да направиш добро, ами само да се похвалиш, да се гордееш пред хората, че си бил богат, имотен! . . . Да ги засрамиш, че са бедни, да ги заплашиш, да ги стреснеш. . . да си ти каймак от горе над тех, а они да са притиснати, да са отдолу.“

Такава е моралната присъда, с която се преценява животът на човека. Колкото и да са наивни, селяните нямат снизхождение към своите класови врагове. В своите проклетия те ги запращат в най-долния, в деветия, в най-тежкия казан на пъкълъ; там да ври душата им навеки.

Две са основните причини за всичките грехопадения на човека според моралния катехизис на автора: властта и парите. Те обезличават всичко човешко, те извращават нравите. Там, дето липсва човешко достойнство, се настявява покварата. Все едно дали на село или в града.

На село — в лицето на ненаситния чорбаджия:

„Зинала му хала на сърцето, па да е кабил, он би погълнал всичко, що види — па и асприте на просеците, и тех би обрал! . . . Беше се некак намамил на богатство — тамо

нему на глава — като настървен вълк на стадо, па само едната си знаеше на тоя свет: пари, та пари. . . да го попарят и погорят по джигера!“

В града — в лицето на ненаситния карьерист:

„Тоя нещастник виждаше във властта толкова примамливи работи, зарад които забравяше да прави разликата между честта и позора! . . . Той беше запазил всичко, а беше загубил само едно — срама!“

Както се вижда, по сила на сатиричното обобщение разказите на Михалаки Георгиев не отстъпват на най-гневния Ювенал в българската литература — Г. П. Стаматов. Само че той вече е изцяло урбанист, селото едва се мярка при него, докато при Михалаки Георгиев е тъкмо обратното.

2

Липсва у Стаматов и образът на малкия, дребния, добродушния и симпатичен селски страдалец. Той е творческо откритие на Михалаки Георгиев, макар да го срецваме разработен по-нататък от всички останали критически реалисти.

Да се взем за момент в сумарния му портрет. Както е известно от естетиката, при създаването на положителни образи писателите преодоляват най-голяма съпротива на материала, затова и постиженията тук са по-редки. Разказите на Михалаки Георгиев представяват свидно за литературата ни завоевание както с изболчителния си патос, така и с извайването на цяла галерия представители на селските низини. Нека отбележим още тук, че писателят използва постоянни похвати за тяхната обрисовка. Героите му често са редки екземпляри, колоритни образи, отличаващи се сред другите. Произнасят си свои максими, обичат да се глумят, притежават вродено чувство за хумор. Но те си имат и редица общи черти, които позволяват да се скицира обобщеният им портрет.

Няма сега да се занимаваме подробно с външния им облик. Подобно на фолклора в битовите разкази писателят си има определено естетическо виждане както на мъжкия, така и на женския външен портрет — главно в лице и облекло. Има си представа и за обноски, подобаващи на всеки порядъчен човек.

От този стереотип за външна хубост рязко се отделя 50-годишният старец дядо Кольо в разказа „С тебешир и с въглен“. По лицето и тялото му личат следите на преживяното през робството. А то не е никак малко. Преди Освобождението той е бил почти крепостен селянин, привързан към господаря си като роб. Последният спяха Дели Омар бей избил предните зъби на дядо Кольо, задето си позволил да настъпи крака на кучето му. А като носел на гръб брата на спяхията, си счупил коляното. („Бял бил дванадесетгодишно момче и бил обикнал да обхваж често дядо Коля и да го бие с камшик като кон“.) Кракът зараснал накриво за цял живот. С това нещастията, сполетели дребния човек, още не свършват. Към портретното му изображение трябва да се прибави отхапаното от коня на бея парче от дясното му ухо, разбитата дясна вежда от прашката на младия бей, белегът по гърба от хвърляне от катър и т. н. Доста преমেждия е преживял през турско време дядо Кольо, към тях ще се прибавят горчивините, обидите и изпитанията, причинени му от всесилни нашенски властници.

Положителните герои също като отрицателните се титулуват с прякори, дадени им по една основна характеристика. Нещастникът дядо Кольо е прикрепил към името си прозвището Божата кравичка. Други като него се зоват Мравункьо, Цоло Лалин Сойтерията (Шегобиецът), Дончо Фукарията, бае Митар Пророка и пр. Мнозина носят почителното „бае“ пред името си — тази трибуковена думичка, която затруднява езиковедите и особено преводачите.

Рядко някой от тези герои има някаква специалност. Те се заемат с такава работа, каквато могат да свършат двете им ръце. Такъв е например бае Митар, който „нямаше никакъв занаят, но всичко знаеше“. Няма труд, от който да се срамува работният човек.

Друго характерно за положителните герои на Михалаки Георгиев е, че всички те са патили и препатили, имат богат житейски опит. Каквото е казано за Иго кър-

пача, може да се отнесе и за останалите: „Неговият живот беше чуден и пълен с произшествия, бури, сътресения и приключения.“ Тяхното дори само бегло обглеждане дава вътрешно съдържание на разказите.

Тези герои вършат едно-друго, но всички до един са правдотърсачи. Сърцата им са отзивчиви към хорските беди и те ги поемат на плещите си като свои. Но и за всичките важи онова, което е казано за Гавриил Карабоянов: той е „човек, който винаги е търсил правото, но рядко го е намирал“. Такива са и останалите окаяници, жертва на сблъсъка с неправдите в тоя несвършен свят.

Тях не ги влекат материалните блага, богатство, имот. Те имат свой душевен живот, по-висши пориви. Осъществяват се най-често в разговори и спорове в кафенето, където търсят публика за вроденото си остроумие. Езикът им е остър и неприемлив, но характерно е, че макар никога да не щадят с подигравките си, те се ползват с всеобщо уважение и признание на талантите си: „И при всичко това, че беше толкова майстор да ухапе всекиго, пак всички го обичаха“ — се казва за един, а то би могло да се отнесе за всекиго от тях.

Като заяждат хората за техни недостатъци, положителните герои на Михалаки Георгиев сами водят скромен и почтен живот. При тях няма разминаване между думи и дела. Нравственото им поведение е безукорно. Неслучайно един го наричат Дило Правия — никога няма да те излъже, няма да си изкриви душата да каже грешна дума, да обиди истината. За Нино има един принцип, от който той не отстъпва въпреки житейските преめждия: „По-харно нека се цеди капка по капка кръв от сърцето му, ама само тука на челото, само тука да е чисто, да нема леке.“ Същото се отнася и за бае Минчо Котин, „един от по-харните в селото“, както го характеризира авторът. И според неговия морален кодекс бедите минават и заминават като облаците, слънцето отново огрява, „стига душата да е читава и челото да е чисто“.

С тези си качества Михалаки-Георгиевият герой се издига високо над съселяните си. Моралното му превъзходство изпъква особено очебийно, ако се направи паралел между него и погражданения човек:

„Селянин е, ама е по-човек от мнозина граждани. Носи селски дрехи, ама под тех крие по-добро сърце, отколкото мнозина, които се обличат у коприни и кадифета. Гърдите му се провиждат през полуразтворената корова конопена риза, прихваната само с две петелки на шията, но и в тези гърди има повече чувство за срам и човешина, отколкото у мнозина, на които гърдите са покрити с кръстове и ленти и са притегнати с лъскави метални копчета.“

Михалаки Георгиев живее във времето, когато не се е появил още дори зародишът на миграционните процеси. Селянинът си е свързан със земята и нищо не го влече към града. Затова с такъв мил наивитет и незлоблив хумор е предадено прословутото желание на чичо Денчо да се устрои в града и да му се възложи работата на диригента. Този мрак на простодушния селянин става дважд по-смешен, като се има предвид, че трябва да бъде изпосрен от големеца министър. Нищо в първата част на хумореската не предвещава такъв рязко комичен обрат. Глумливо е предадена наивността на героя, детинската му вяра, че може да бъде дост на министъра. Реалистично е обрисувана селската мизерия в Глухово, довела чичо Денчо до София с толкова важната и деликатна мисия — да вземе бележка от познатия си министър до бирника, за да се облекчи непосилната участ на беднотията. Комизмът нараства с намека за червения конец, вързан му от кака Вѐла — да не забрави да поиска да го направят кмет. Правдиво е описано и тридневното митарство на чичо Денчо из столицата, напразните му усилия да се добере до големеца. Комичната ситуация стига до своя връх с толкова ловко изложената молба пред министъра да се даде на чичо Денчо да размахва пръчица пред военния оркестър. . . .

Макар да е осмият по такъв тънък начин, чичо Денчо не е превърнат в карикатура. И тоя окаяник е подгонен от нуждата. Решил е да опита да помогне на съселяните си, пък ако може, да се подреди и той сам.

Селянинът на Михалаки Георгиев съчетава парадоксално в себе си наивност и хитрост, глуповатост и практицизъм, отнесеност и меркантилност. По-точно и той иска като някои да направи от единото три, да се възмогне, да преуспее, но съвършено не отчита изменилата се обстановка и не знае как да постъпи. В бедите си той е оставен на себе си — бог високо, цар далеко. Вечни спътници са му само грижите и страданията.

Още един парадокс: колкото и да е тежък, животът не го прави песимист, не го води до безнадеждност. Крепи го чувството му за хумор. То му създава увереността, че всичко е преходно и изменчиво, не е веднъж завинаги дадено, не е от бога осветено. От сполетелите го беди селянинът намира спасение в думите. Като си изкаже мъката, душата му се просветлява. А ако се изрази с ирония или сарказъм, от болката не остава нищо. Тя се разсейва и съзнанието се облекчава. Никога не се стига до мрачно отчаяние, тъпо пиянство, алкохолизъм, не възниква мисъл за самоубийство дори при най-непоносими положения. Още един парадокс: вроденият скептицизъм се съчетава с неизтребим? жизненост. Оптимизмът на българина се изповядва с фанатична убеденост.

Тези обобщени черти на положителния герой се конкретизират всеки път в различни образи, колоритни и единствени, неповторими. Като бае Гавриил Карабоянов, да речем, от хумореската „Разкумил кума си“. Той не само че живее извън закона, но се е превърнал в говореща съвест на селото. Позволява си всичко, не цепи басма никому, истината му е по-мила и от най-близкия. Макар да знае, че чорбаджи Ценко е всеилен, че „може да направи страшна пакост всекиму“, окоето му не мига, когато го избличава пред всички в кафенето и разкрива козните на замислени престъпления. По същия начин той приковава до стената и големия търговец с храни Тодор Вапорджията, че имал две крини с различна големина — една за купуване, а друга за продаване на зърно. Така сваля едновременно по две кожи от клиентите си. Просто бай Гавриил става изразител на всеобщото убеждение за нечестността на търговеца. Той „има куража да му каже у очи това, що го знаеше цялата чаршия, но за което никои не смееше да прошушне“. От устата на този селски прокобник ще прозвучат и най-горестните съпоставки между плачевната действителност и онова, което е било през турско. Като изводите няма да бъдат в полза на съвременността.

На някои места в разказите авторът „влиза в кадър“, описва себе си, среща се направо с героя си. Така е и в „Разкумил кума си“. Там бае Гавриил, след като описва патилата и премеждията си, се обръща към писателя с въпроса: „— Що кажеш, господине, нали чини да се опише моята беля, ха?“ И на предупрежденията, че така може да му се смее светът, селският мъдрец отговаря: „— Ба, ба, гледай си работата. . . ще има и глушци, дека ще се смеят, па ще има и мъдри хора, дека ще плачат! . . . Пиши я, господине, пиши я!“

В тези думи е подсказан ключът за естетическото осмисляне на Михалаки-Георгиевия хумор. При повърхностно възприемане той предизвиква само смях, докато същинското му предназначение е съвсем друго.

3

Михалаки-Георгиевите герои не се задоволяват само да разпространяват народни мъдрости. Има изпълнители на фолклор, а има и негови създатели. Така по подобие на вече съществуващите форми селяните на писателя прибавят и свои мъдрости, като се стараят да ги приближат по афористичност до пословиците и поговорките. Не става дума за изречения, които могат да се срещнат като варианти и другаде („Стар човек е половин дете“, „Кога дойде до зор, не пита ни откъде си, ни от що си“ и пр.). Михалаки-Георгиевите селяци предпочитат образно-метафоричното изразяване, при което мъдростта се изказва посредством запомнящи се сравнения. Така тя действа не само на устна, но и на въображението:

„Разумът трябва винаги да върви напред, а езикът да му придържа отдире полите“; „Бедността разваля снагата, а богатството — ума“; „Когато на един мъж тръгнат работите му във от къщи на бури и ветрища, то в къщи започват гърмове и трескавици“;

„Добър акъл с лошо сърце — като добро сирене у кучешки мех“; „Де се е чуло и видяло да се жени сокол за жаба?“; „Нечестивият къде забодне рогата си — лесно не ги вади“; „Оно, дето думат, море, що е море, па пак и то има бряг“ и т. н.

Разказвачът в разказите на писателя обича да пояснява мисълта си с някой образ или картина. Така тя става и по-убедителна, и по-нагледна:

„А ти знаеш ли, че има грешки, дека само веднъж да ги сгресиш, па после отиде! — Като кога пуснеш врабче у гора. . . пуснеш ли го веднъж, иди го гони!“

Както може да се долови от приведените примери (а такива могат да се срещнат във всеки разказ), в основата на житейските разбирания на героите стои народната етика. Те не се отклоняват от нея, те я разработват, повтарят я, за да стане закон. Той може да е написан като всичко фолклорно, но съществува и се предава устно от поколение на поколение.

Да вземем отношението към труда. То е изразено на много места. Че човек е съдаден да се труди — не подлежи на съмнение. „Жив човек празен стои ли?“ — пита авторът в „Тошо“, а другаде чрез една своя героиня уточнява: „Всеки човек работи, всеки прави по нещо и който нищо не прави, и той прави — зло.“ Ето го ясно изразено народното разбиране: празноделието вече само по себе си е осъдено като зло, като паразитство. На трето място е вметнато: „Гладните хора са много по-весели от ситите.“ Този афоризъм съдържа известна парадоксалност, но достоверността му е доказана от житейската практика. И в него, и в останалите авторът говори от позициите на беднотата и трудовите хора. Неговото острие в текст и подтекст е насочено срещу богатите слоеве. Както се вижда, писателят е последователен в отстояване на своите убеждения, той остава верен на симпатиите и антипатиите си. И в този смисъл погледнато, проявява рядък характер.

Както авторът, така и героите му вземат постоянно отношение към отделни думи и постъпки. Селянинът е носител на определено възрение за живота. Своята жизнена философия той излага откъслечно и при случаи, а не в стройна научна система, но такива са законите на художественото творчество. Всичко в него се изразява чрез образите и характерите, по-рядко чрез пряката авторова реч. А като вземем предвид, че тя самата при Михалаки Георгиев много често е полуиряка и се слива с мисленето и езика на героите, става ясно, че авторът оперира със средствата на саморазкриването на лицата почти като в драматургията. И при него диалогът е основен строителен материал в конструирането на белетристичните композиции.

Философските размисления, нравствените категории и естетическите възрения се изказват между другото, вмятат се в тъканта на произведението и понеже по-често се споделят от героите, те са потопени в атмосферата на присъщото им чувство за хумор. Михалаки-Георгиевите селяни са мъдrecи, защото са и мислители, те си задават въпроси, разсъждават около устройството на света и хорските съдбини, питат се защо човекът е толкова различен, защо действителността не съвпада с проповедите на свещеника или с написаното в светите книги. „Защо ли е такава зла машеха тази съдба? Защо ли някому провърви и одвише, а някому — хич? Защо ли са тия мъки, патила и борби на този лъжовен свет? И защо ли е тоя свет, защо са хората по него, като не са еднакви нито колко животните в своето проживяване? Нали са, божем, словесни творения, божем нещо повече от добичетата, а пък те — черно патило!“ („С тебешир и с въглен“)

Селският човек е отруден, цял ден от тъмно до тъмно се съсипва от работа, но има дълги звездни нощи, когато можеш да лежиш по гръб на тревата, да се взираш в небесната бездна и особено ако нещо ти е докривяло, да си задаваш „такива неразрешими въпроси“. Тогава светът наистина ще ти се стори „лъжовен“, „опак“ (в който „и опакията си има своето опак“), „изгалатен“, „будала свет“. И най-опадкото сред всичките божи творения се оказва. . . човекът, смятан за най-висше изваяние на природата. Само че селските мъдrecи не са съгласни с такива бомбастични определения. Техният жизнен опит, суровата им практика ги е научила на друго. Веднъж ще чуем: „Човекът е чудно животно: и без да има полза, винаги е готов да се радва на всяко не-

шастие на ближния си“ — казва дядо Кольо от „С тебешир и с въглен“. А майстор Васил от „Какво са ги грачели враните“, след като се учудва какво странно същество е човекът („всичко е издирил, всичко изпитал, всичко изучил, само едно е останало скрито за човека на тоя свят, а това е — човешината“), все пак стига до един трезв и мъдър извод: „Човек прави тоя свет да прилича или на рай, или на ад.“

„Гатанка, голяма гатанка е това нещо, що хората наричат човешко сърце“ — говори селянинът в записките „Под яворовото дърво“. Тази констатация сме я чували и другаде. По-същественото е, че Михалаки-Георгиевият селянин има куража да се заеме с разгадаването на тази гатанка, той напряга ум, за да постигне някои от тайните на битието. Взира се в ближните си, следи с критичен поглед хода на всекидневните събития, търси причинната връзка между явленията. Тежкят му и непосилен живот по-често ще го навежда над горестни обобщения, като:

„Такъв е светът, такъв ще си остане и човекът вечно: сълзи и смях — и смях и сълзи!“ („Шарен свят“) Или: „Та какви ли ги нема у този божи обор, що го правил господ цели шест дена?“ („Имане“)

Има ги всякакви наистина и самото заглавие „Шарен свят“ характеризира може би най-точно калейдоскопичното разнообразие на типове, безкрайната смесица между добро и зло, трудноразгадаемостта им и законспирирано преплитане в душата на човека. В едни кризисни ситуации се оголва едно, а при други — друго. Там, където едни хора са добри, а други лоши, сякаш е по-лесно на писателя. Но него го влекат и сложните случаи, когато тъмните и светлите сили са показани в противоположност върху полето на една и съща човешка душа. Тогава изпъкват обобщения с дълготрайна валидност във времето, защото се докосват до вечни проблеми около хорските недостатъци и общественото несъвършенство.

Ако се заслушахме в думите на този уникален селски мъдрец майстор Васил, ще ни станат ясни и много неща от философската система на писателя:

„Човек прави тоя свят да прилича или на рай, или на ад. У негова ръка е ключът и от сладостите на живота, и от сълзите на човешкото око. Из една уста пуца и благословии, и проклетии. Всеки знае, че не е вечен на тоя свет, но никой не мисли за смърт!... Една наука е и от Мойсея, и от Христа, и от Мохамеда — щото хората да са хора, а не зверове — и пак гледаш, че по-голям звер нема от човека по целата земя. . . И библията, и евангелието, и коранът все едно поучават: напред бог, на после ти, а хората го обърнали, та станало: напред аз, на после бог!“ („Какво са си грачели враните“)

Както в реалността смъртта и животът вървят едно след друго, така и в разказите на писателя се преплитат ситуации, предизвикващи светли и мрачни мисли. Но жизненото начало е заложено някъде дълбоко в корените на българското светоотношение, оптимизмът се носи като възрение дори никак подсъзнателно. Героят на Михалаки Георгиев може да се гневи, че бог е създал жената и парите, от които идват всички беди на този свят („Народна панорама“). Но той може същевременно да се удивлява на способността на черната земя да роди хляб, който да насити всяко гладно гърло („Мола Мутиш бег. . .“). Той умее да се радва на обикновените чудеса, които го забикалят, и е убеден, че „да живее човек не е лесна работа! Майсторлък е, голям е майсторлък,“ защото: „За мрене, мре и всеко добиче, ама мурафетът е да знае човек да живее, там да го видя, у това е мурафетът!“ („Рада“)

С всичките си разкази писателят учи читателя на този майсторлък и мурафет. „Живей и остави всеки живот да живее“ — такъв е принципът на бай Митар, добил прозвището Пророкът (в едноименния разказ). Такава е жизнената философия и на автора, отхвърляща насилието над чуждата воля, потискането на личността, обриването на ближния на безрадостно и несигурно съществуване.

Нравственият патос до такава степен обзема автора, че на места той си служи пряко с проповеднически интонации. Не се бои и да формулира етични заповеди, като ги подчертава и с курсив: „Зло не прави, душа не криви, за лъжа не се кълни!“

Също в духа на фолклорната традиция са и естетическите възрения, които провъзгласява в творчеството си Михалаки Георгиев. Понятията за красиво и грозно са извлечени от народните песни. Ако се заслушахме например в начина, по който се обрисуват външният портрет на героите, ще се убедим, че се използват направо устойчиви епитети от фолклора: „момче хубаво, тънко, па високо; а онова лице на него, като че е писано“, „под къдравите му черни като смола коси се опнало онова хубаво , високо чело“, „под свитите му вежди светят две ясни, кротки, умни очи“ („Мола Мутиш бег . . .“); „Нали ти казвам: момиче като едната капка, да я гледаш, па да ѝ се ненагледаш“, „косата ѝ черна като смола, па гъста, па дълга, проточила се, що има реч, чак до петите ѝ“, „да речеш, че не е расла, а като че е изляна“ („Един срещу трима“). По същия начин е описано и облеклото на героите, като и тук се градира чрез натрупване на конкретни подробности. Изброяванията могат да следват и в ритмични пасажки, както е в идилличните части на „Разказа за една българска задруга“:

„Беше станала една Радка у село! Коя най-пременена — Радка; коя с най-широк сукман — Радка; коя да има три сърмени кенаре на елечето — Радка; коя да има сукнено кожухче, подплатено с лисичина — Радка; коя да носи чак из град правени обувша — Радка!

„Ама па и мома ли беше пустата Радка? Махни, махни. . . не е да речеш мома като мома, ами мома и половина! Израсла, израсла — тънка, висока, като тополка, па ония ръце пълни, па бели, като че са с мляко налени, па ония вежди — вежди, ек, пиявици. Бога ми, пиявици! А пък що очи имаше. . .“ и пр. („Рада“)

Подобни описания се срещат и другаде. Дори сравнението с кипналото мляко се повтаря при описанието на друга селска хубавица. Повтарят се и момковите прелести във външната портретна характеристика. Както са сходни лицата и премените на селските хубавици в платната на Вл. Димитров — Майстора. И те са рисувани от натура, и те са изпълнени във фолклорен стил.

Характерно е, че при Михалаки Георгиев естетичното и етичното са преплетени и се обуславят взаимно. Красивото е съпроводено с доброто и справедливото, грозното води до себе си нещо лошо, проклето, нечестно, отблъскващо. По-точно: такова съчетание съществува като идеал. И от нарушаването му възникват конфликтите, някои от които стигат до трагични сблъсъци и завършват злощастно. Защото в живота красивото и доброто е изложено на много опасности, а пред грозното и нечестното все се намират пространства за проявление.

Михалаки Георгиев е до такава степен близък до народностната психология, умонастроения и манталитет, че в разказите му понякога проникват народни поверия, вярвания, суеверие. Срещат се увлечения по мистичното („думат хората, що са патили, че когато се погледнат мъжко и женско, а оно много често хващало уроки“ („Тощо“), не са пропуснати прокоби, орисии и магии („Злата орисница“), цитират се народни кълвети, опаяния, бабувания („Неразбория“), героите си обясняват лошите постъпки съвсем простодушено с намесата на нечиста сила, с хитрините на дявола и пр. („Не убивай!“). А в „Бае Митар Пророкът“ се възпроизвеждат начини на лечение по простите, но специфични методи на народната медицина. Дори тях писателят е изучавал внимателно при всички си интерес към точните и модерни науки.

Така Михалаки Георгиев се оказва близък до цялостната фолклорна система, а не само до някои нейни страни и особености. Всички форми на народното мислене съществуват в неговите разкази — така, както те присъствуват в българския бит, в националното ни съзнание, в типично нашенското отношение към света и към човека. И нека не си задаваме въпроса, дали авторът като очеркист е почерпал материал от заобикалящата го действителност, или е надарил героите си със собствената си житейска философия. Защото ще намерим достатъчно основания за потвърждение и на едното, и на другото. Всъщност става дума за две страни на един и същ творчески процес, характерен изобщо за изкуството на реализма от всички времена.

В периоди, когато се изгубва интерес към етнографичното и се потъва в „общочовешки“ и „национални“ проблеми, писатели като Михалаки Георгиев ще ни напомнят, че литературата може да съществува само върху основата на националния живот, че народът е неин герой, че писателят има право да ни занимава със собствените си изживявания само ако те са част от вълненията и стремленията на трудовите маси. Много здраво са заложени основите на народността в българската литература и Михалаки Георгиев е един от най-ревностните радатели на реалистичната естетика у нас. Неговите непретенциозни селски истории са надживели стотици и хиляди страници претенциозни четива на набедени новатори. Народът е обглеждал в тях своята съдба, а днес може да види своето минало и да се поучи, може да се осъзнае като наследник на традиции, които нямат давност.

В разказите и повестите на Михалаки Георгиев народът понася невъобразими страдания от своите притеснители, но той не е безмълвен роб, не се е смирил с непосилната си участ. Вижда се, че той не е и особено религиозен, за да се теши с евангелските текстове за неизменяемостта на света и да не смее да вдигне глас против божествената уредба на света. Напротив, българинът не вярва, че нещата са предпоставени веднъж завинаги, затова в прозата на писателя боботи едно недоволство от съществуващото, а злото се свързва с конкретни и определени негови носители. Срещу тях са насочени омразата и гневът на простия селянин, които понякога придобиват класова окраска. Такива са законите на дедо Лило от село Кръшни вир, който вижда още едно предзнаменование на телеграфните стълбове и с образна и мъдра реч вешае:

„— Хм, па да ти кажа: . . . я си есапим, така с моя селски акъл, да е така, като да има харни закони у тая земя, па да има и кой да стега тия закони, ама така, знаеш, да стега като на менгеме, та да не може никой да шавне ни насам, ни натам, па да се пипнат всички ония, що кажеш, че гълтат и магарета, и конье, и къщи, и гемии, и топове, и пушки, па по едно въже на шията, па хей, чак там, горе на височко, та кой от къде се зададе у София, отдалеко още да може да ги види. . . па ще видиш ти дали би било това чудо: от една страна бирниците да дерат по девет кожи от сиромашията, а от друга, такива, като тия хубосници, да ги пилеят, както що ветърът разпилева мъгилите! . . . Вервай бога, думам, че само това е най-добрият мехлем за тая пуста рана, що е зинала на снагата на нашия народ, та да пати, а всичко друго — това е все трици и коприви!“ („На припек и на сенка“)

Както се вижда, теглото така е преляло, че по стихийен път води селянина до изводи, които всъщност подготвят почвата за съпротива и борба. Не лично отмъщение ще избави страдащия от бедите, а премахването на притеснителите чрез тяхното унищожение. Дългите години преживени страдания са научили героя, че молитвите не помагат; той вярва не в някаква божя справедливост, а в часа на народното възмездие:

„— И, помни ми думата, му думам, един ден, кога да е, пак тоя мехлем ще се тражи; ако не може нещо със закон да се нареди, а оно тоя народ, видиш ли го, що мълча сега? . . . Он ще търпи — търпи, па кога рипне един ден, ще видиш какво ще прохоратят не само телеграфо, ами и дирешите му. . .“ (пак там).

Тук чрез устата на героя говори авторът. Негови са законите и предупрежденията. И той е за реда и законността, но когато те биват своеволно нарушавани от властниците, той дава правото на потиснатия народ да отхвърли бремето на новото икономическо робство и да се освободи от притеснителите. Заслужава особено внимание вярата му, че един ден „тия, дето нареждат царщината“ и мамят бедния народ с всякакви „солломонии“, ще бъдат изхвърлени безжалостно на боклука.

Всички симпатии на автора са на страната на дребните хорица, от които се изгражда понятието народ. Писателят достига до една метафора, която изразява най-пълно неговите възрения и пристрастия:

„— Народът е бре, синко — думам, — като планина; какви ли не мъгли и смрадове минават по нея и заминават, а планината си е все планина и все на своето место!“ (пак там).

Ясно е: сатириктът има краски в палитрата си, за да създаде една лирична апология на народа си. Нижат се обикновени, всекидневни слова, а възниква величествена аналогия в съзнанието на читателя.

В това отношение Михалаки Георгиев също може да бъде достоен учител на новите поколения. Безграничната му вяра в силите и възможностите на народа, в правотата на неговите нравствени норми се предава от поколение на поколение и ще поддържа и напред интереса към неповторимото му литературно дело — свързано с една определена епоха, но прехвърляло отдавна границите ѝ.

Като пише за своите съвременници, Михалаки Георгиев се визира назад в потеклото им, рови надолу в корените им. Така достига до открития, които го препращат напред във времето, в бъдното. Стигат и до нас.

Като гласовете на мъдреците. . .